1 Twierdzenie Baire'a

1.1 Wiadomości wstępne

Przed przystąpieniem do tytułowego twierdzenia, wprowadźmy narzędzia, które będą niezbędne do jego udowodnienia.

Definicja 1.1. Przestrzeń metryczną (X, d) nazywamy *zupełną*, jeżeli każdy ciąg elementów z przestrzeni X spełniający warunek Cauchy'ego jest zbieżny.

Definicja 1.2. Przestrzeń topologiczną (X, τ) nazywamy *metryzowalną w sposób zupełny*, jeżeli istnieje metryka d taka, że τ jest topologią na (X, d) oraz (X, d) jest przestrzenią zupełną.

Twierdzenie 1.3 (Cantora o zupełności)**.** *Przestrzeń metryczna (X, d) jest zupełna wtedy i tylko wtedy, gdy dla dowolnego ciągu $(F_n)_{n \in \mathbb{N}}$ niepustych zbiorów domkniętych w przestrzeni X takich, że:*

(i) $F_1 \supseteq F_2 \supseteq ... \supseteq F_n \supseteq ...,$

(ii) $diam(F_n) \to 0$*, gdy* $n \to \infty$

spełniony jest warunek $\bigcap\limits_{n=1}^{\infty} F_n \neq \emptyset$

Dowód. Załóżmy, że (X, d) jest przestrzenią zupełną. Rozważmy ciąg (F_n) zbiorów spełniających założenia twierdzenia. Z warunku (ii) wynika, że dla każdej liczby dodatniej ε istnieje liczba naturalna N taka, że dla każdej liczby
$n \geq N$ $diam(F_n) < \varepsilon$. Istnieją zatem elementy $x_m, x_k \in F_n$ takie, że $d(x_m, x_k) < \varepsilon$ dla odpowiednio dużych liczb naturalnych m i k. Wobec tego ciąg $(x_m)_{m \in \mathbb{N}}$ spełnia warunek Cauchy'ego, a na mocy zupełności przestrzeni X, istnieje $x \in X$ taki, że $x = \lim\limits_{m \to \infty} x_m$.
Wiemy zatem, że dla każdego $n \geq N$ ciąg elementów z F_n jest zbieżny do x. Ustalmy zatem takie n. Ponieważ zbiór F_n jest domknięty, więc $x \in F_n$. Ponadto, dla każdego $k \leq n$ $F_n \subseteq F_k$, a więc $x \in \bigcap\limits_{k=1}^{n} F_k$. Z dowolności n wynika zatem, że $x \in \bigcap\limits_{n=1}^{\infty} F_n$, co kończy dowód pierwszej implikacji.
W celu udowodnienia implikacji przeciwnej rozważmy ciąg Cauchy'ego $(x_n)_{n \in \mathbb{N}}$ oraz zbiory F_n postaci

$$F_n = \overline{\{x_n, x_{n+1}, x_{n+2}, ...\}}.$$

Widać, że F_n jest malejącym (w sensie inkluzji) ciągiem zbiorów domkniętych. Ponadto, skoro $(x_n)_{n \in \mathbb{N}}$ spełnia warunek Cauchy'ego, to
$\lim\limits_{n \to \infty} diam(F_n) = 0$. Na mocy założenia, istnieje zatem $x \in \bigcap\limits_{n=1}^{\infty} F_n$. Pokażemy, że x jest granicą ciągu (x_n).
Wiemy, że istnieje liczba N taka, że dla każdej liczby $\varepsilon > 0$ $diam(F_n) < \varepsilon$, gdy $n \geq N$. Ponieważ $x \in F_n$, to $d(x_n, x) \leq diam(F_n) < \varepsilon$, co pokazuje, że $x_n \to x$, gdy $n \to \infty$. To kończy dowód tej implikacji i całego twierdzenia. $\square$

1.2 Twierdzenie Baire'a

Przedstawimy teraz twierdzenie tytułowe oraz jego dowód dla przestrzeni metrycznych.

Twierdzenie 1.4 (Baire)**.** *Niech (X, d) będzie zupełną przestrzenią metryczną, a $(F_n)_{n\in\mathbb{N}}$ - ciągiem zbiorów nigdziegęstych w przestrzeni X. Wówczas zbiór*

$$A = \bigcup_{n=1}^{\infty} F_n$$

jest zbiorem brzegowym.

Dowód. Bez straty większej ogólności załóżmy, że zbiory F_n są domknięte. Aby pokazać, że A jest zbiorem brzegowym wystarczy pokazać, że $X \setminus A$ jest zbiorem gęstym w X. Niech zatem V będzie dowolnym zbiorem otwartym w X. Ponieważ $Int(F_1) = \emptyset$, zatem istnieje kula otwarta B_1 taka, że $\overline{B_1} \subseteq V$, $\overline{B_1} \subseteq X \setminus F_1$ oraz $diam(\overline{B_1}) < 1$. Ponadto, skoro $Int(F_2) = \emptyset$, to istnieje kula B_2 zawarta wraz z domknięciem w B_1 taka, że $\overline{B}_2 \subseteq X \setminus F_2$ oraz $diam(\overline{B_2}) < \frac{1}{2}$. Tworzymy zatem indukcyjnie rodzinę zbiorów $(\overline{B_n})_{n\in\mathbb{N}}$ takich, że dla każdego $k \in \mathbb{N}$:

(i) $\overline{B_k} \subseteq X \setminus F_k$,

(ii) $\overline{B_k} \subseteq B_{k-1}$,

(iii) $diam(\overline{B_k}) < \frac{1}{k}$.

Na mocy warunków *(ii)* i *(iii)* oraz twierdzenia 1.3 wnosimy, że $\bigcap_{n=1}^{\infty} \overline{B_n} \neq \emptyset$. Ponadto dla każdej liczby naturalnej n $\overline{B_n} \subseteq V$, a zatem zachodzą następujące zależności:

$$\bigcap_{n=1}^{\infty} \overline{B_n} \subseteq \bigcap_{n=1}^{\infty} (X \setminus F_n) = X \setminus \bigcup_{n=1}^{\infty} F_n = X \setminus A.$$

Stąd otrzymujemy ostatecznie:

$$\bigcap_{n=1}^{\infty} \overline{B_n} \subseteq V \cap (X \setminus A),$$

czyli $X \setminus A$ ma niepusty przekrój z dowolnym zbiorem otwartym V, a więc jest gęsty w X. To kończy dowód twierdzenia. □

Zbiór, który zapisuje się jako przeliczalna suma zbiorów nigdziegęstych nosi nazwę zbioru *pierwszej kategorii* lub *mizernego*. Zbiory, które nie są pierwszej kategorii nazywamy zbiorami *drugiej kategorii*, a dopełnienia zbiorów pierwszej kategorii nazywamy *komizernymi* lub *residualnymi*. Ponadto z twierdzenia Baire'a wynika, że w zupełnej przestrzeni metrycznej zbiory pierwszej kategorii są zbiorami brzegowymi.

Uwaga 1.5. Z powyższego twierdzenia oraz z własności zbioru brzegowego wynika, że jeśli (X, d) jest zupełną przestrzenią metryczną oraz $X = \bigcup_{n=1}^{\infty} A_n$, gdzie $A_n \subseteq X$, to istnieje takie $k \in \{1, ..., n, ...\}$, że $Int(A_k) \neq \emptyset$.

Uwaga 1.6. Wykorzystując prawa de Morgana, twierdzenie Baire'a można sformułować następująco:
Jeżeli $\{V_n\}$ *jest rodziną otwartych zbiorów gęstych w zupełnej przestrzeni metrycznej* (X, d), *to zbiór*

$$V = \bigcap_{n=1}^{\infty} V_n$$

jest gęsty w X.

Uwaga 1.7. Twierdzenie Baire'a zachodzi także w przestrzeni metryzowalnej w sposób zupełny. Wystarczy bowiem przeprowadzić powyższy dowód posługując się metryką równoważną zupełną i zauważyć, że jeżeli metryki d i d' na zbiorze X są równoważne, to rodzina zbiorów nigdziegęstych w przestrzeniach (X, d) i (X, d') jest taka sama (podobna uwaga tyczy się rodziny zbiorów brzegowych).

1.3 Zastosowania

Twierdzenie Baire'a ma zastosowania w różnych dziedzinach matematyki. Na przykład w analizie funkcjonalnej wykorzystuje się je do udowodnienia dwóch bardzo ważnych twierdzeń: twierdzenia Banacha-Steinhausa oraz twierdzenia o przekształceniu otwartym. Ponadto pozwala ono pokazać, że nieskończenie wymiarowa przestrzeń Banacha nie posiada przeliczalnej bazy (tzn. maksymalnego układu liniowo niezależnego). W topologii natomiast twierdzenie Baire'a można wykorzystać do udowodnienia, że przestrzeń liczb wymiernych nie jest metryzowalna w sposób zupełny, a w teorii miary pomaga udowodnić twierdzenie Vitalego-Hahna-Saksa.
Poniżej przedstawimy dwa z innych, przykładowych zastosowań naszego tytułowego twierdzenia.

Przykład 1.8. Niech X będzie przestrzenią ciągłych funkcji rzeczywistych określonych na odcinku $[0, 1]$ (oznaczane jako $C([0, 1])$) z metryką *supremum* daną wzorem:

$$d_{sup}(f, g) = sup\{|f(x) - g(x)| : x \in [0, 1]\}.$$

Jak wiadomo, przestrzeń ta jest zupełna. Pokażemy, że istnieją w niej funkcje, które nie są monotoniczne na dowolnym przedziale zawartym w $[0, 1]$.
Niech I_n, gdzie $n \in \mathbb{N}$, będą przedziałami domkniętymi, których końcami są liczby wymierne z przedziału $[0, 1]$.
Niech A_n będzie zbiorem tych funkcji z przestrzeni X, które są niemalejące na przedziale I_n, a D_n - zbiorem funkcji z X nierosnących na I_n,
gdzie $n = 1, 2, 3, ...$ Wówczas zbiór

$$E_n = A_n \cup D_n$$

jest zbiorem funkcji monotonicznych na I_n. Zbiory A_n i D_n są domknięte. Istotnie, rozważmy ciąg funkcji $(f_k)_{k \in \mathbb{N}}$ ze zbioru A_n zbieżny do pewnej funkcji f (pokazanie domkniętości D_n przebiega w sposób analogiczny i pozostawiamy to jako ćwiczenie). Ustalmy punkty x, y ze zbioru I_n i przyjmijmy, że $x \leq y$. Wtedy dla każdej liczby naturalnej k zachodzi $f_k(x) \leq f_k(y)$. Przechodząc z k do nieskończoności dostajemy, że $f(x) \leq f(y)$, co pokazuje, że $f \in A_n$. Wynika stąd, że dla każdego n zbiór E_n jest domknięty. Ponadto zbiór E_n ma puste wnętrze. Aby to pokazać, ustalmy $f \in E_n$. Załóżmy, ze f jest funkcją niemalejącą (w przypadku funkcji nierosnącej dowód jest analogiczny i ponownie pozostawiamy go jako ćwiczenie). Załóżmy ponadto, że p_n i q_n są końcami przedziału I_n, przy czym $p_n < q_n$. Ustalmy $\varepsilon > 0$ oraz punkty x_1, x_2 z (p_n, q_n) takie, że

$$x_1 \leq x_2 \text{ i } f(q_n) - \varepsilon \leq f(x_2) \leq f(q_n).$$

Punkty takie istnieją, ponieważ funkcja f jest ciągła. Niech g będzie taką funkcją z X, że $|g(x)| \leq \varepsilon$ dla każdego $x \in [0,1]$, $g(p_n) = g(q_n) = -\varepsilon$ i $g(x_1) = g(x_2) = 0$. Wówczas funkcja $h = f - g$ spełnia następujące warunki

(i) $d_{sup}(f, h) \leq \varepsilon$

(ii) $h(p_n) = f(p_n) - \varepsilon < f(p_n) < f(x_1) = h(x_1)$

(iii) $h(x_2) = f(x_2) > f(q_n) - \varepsilon = h(q_n)$

Z warunku (i) wynika, że funkcja h znajduje się w dowolnie małym otoczeniu funkcji f, a z warunków (ii) i (iii) - że funkcja h nie jest rosnąca na I_n. A stąd wynika, że $Int(E_n) = \emptyset$ dla każdej liczby n. Z twierdzenia Baire'a oraz uwagi 1.5 wnosimy, że

$$E = \bigcup_{n=1}^{\infty} E_n \neq X.$$

Z tego wynika, że istnieją funkcje ciągłe na przedziale $[0,1]$, które nie są monotoniczne na żadnym przedziale I_n. Zbiór $\mathbb{Q} \cap [0,1]$ jest gęsty w $[0,1]$, zatem na dowolnym przedziale zawartym w $[0,1]$ można znaleźć funkcję niemonotoniczną, co należało pokazać.

□

Przykład 1.9. Rozważmy przestrzeń $X = \mathbb{R}$ z naturalną metryką euklidesową d, tzn.

$$d(x, y) = |x - y|,$$

dla dowolnych $x, y \in \mathbb{R}$. Przestrzeń ta jest zupełna. Za pomocą twierdzenia Baire'a można w łatwy sposób udowodnić, że zbiór liczb rzeczywistych jest nieprzeliczalny.
Załóżmy bowiem nie wprost, że $\mathbb{R}$ jest zbiorem przeliczalnym, to znaczy

$$\mathbb{R} = \{x_1, x_2, ..., x_n, ...\}.$$

Wówczas

$$\mathbb{R} = \bigcup_{n=1}^{\infty} \{x_n\}. \tag{1}$$

W dowolnej przestrzeni metrycznej zbiory jednoelementowe są domknięte. Ponadto w $(\mathbb{R}, d)$ zbiory te mają puste wnętrza. Na mocy tych spostrzeżeń, tożsamości (1) oraz twierdzenia Baire'a uzyskujemy sprzeczność z zupełnością rozważanej przestrzeni, która dowodzi, że zbiór liczb rzeczywistych jest nieprzeliczalny.

□

Na koniec tej części poczyńmy mniej formalną, ale cenną pod względem dydaktycznym uwagę na temat twierdzenia Baire'a, która pozwoli na nabranie intuicji. Zbiór nigdziegęsty z topologicznego punktu widzenia jest zbiorem *małym*, natomiast otwarty zbiór gęsty nie jest zbiorem *małym*. Z kolei zbiór pierwszej kategorii nie jest *duży*, a zbiór komizerny, jako dopełnienie, jest zbiorem *dużym*. Takie intuicje pozwalają nam na sformułowanie twierdzenie Baire'a następująco

przeliczalna suma zbiorów małych nie jest zbiorem dużym

lub, na mocy uwagi 1.6,

przeliczalny przekrój zbiorów dużych jest zbiorem dużym,

Wobec tego, jeśli z wykorzystaniem twierdzenia Baire'a uzyskujemy wniosek postaci

W zupełnej przestrzeni metrycznej X istnieje element x mający własność $\alpha(x)$,

to tak naprawdę wniosek ten powinien być sformułowany następująco:

element z własnością $\alpha(x)$ jest typowym elementem zupełnej przestrzeni metrycznej X.

Typowość polega na tym, że zbiór elementów o własności $\alpha(x)$ jest zbiorem komizernym. Wróćmy do przykładu 1.8. Pokazuje on istnienie pewnej funkcji ciągłej na odcinku $[0, 1]$, która nie jest monotoniczna na żadnym podprzedziale I. W związku z tym, co zostało napisane powyżej stwierdzamy, że takie właśnie funkcje są typowymi obiektami przestrzeni zupełnej $C([0, 1])$. Przykład ten pokazuje, jak bardzo mylna może być intuicja, bowiem bardzo ciężko wyobrazić sobie funkcję ciągłą, która na żadnym odcinku, dowolnie małej długości, jest niemonotoniczna.